

УКРАЇНЬКА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ: ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРІОГРАФІЇ

Пилипчук Ярослав Валентинович

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник відділу науково-аналітичного супроводу освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ

e-mail: pylypchuk.yaroslav@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9809-3166>

Ростока Марина Львівна

кандидат педагогічних наук, старший дослідник,
завідувач відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ

e-mail: marilvross@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1891-5482>

Коваленко Інна Едуардівна

кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник
відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ

e-mail: i_artemenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5633-0234>

Анотація. Метою даної роботи є аналіз системи підготовки військових психологів та періодизація її розвитку. **Новизна даної роботи** полягає у контент-аналізі підручників, дисертацій, програм, статей з військової психології і створення цілісного дослідження, присвяченого періодизації розвитку військової психології в Україні. **Методи дослідження.** Під час дослідження використані проблемно-хронологічний та компаративний методи дослідження. **Результати дослідження.** Військова психологія, як спеціальність, викладалась ще з радянських часів. Проте фахівців з цієї спеціальності навчали тільки у Москві. Військова психологія у Радянському Союзі в багатьох випадках була ідеологічною наукою і нею займалися випускники політичної школи. Здобуття незалежності України поставило перед суспільством нові виклики. При формуванні Збройних сил України виникла потреба підготовки власних спеціалістів. Створювались НДІ та відповідні кафедри при військових навчальних закладах. У період 1990-1999 рр. відбувалось накопичення матеріалів та підготовка фахівців. Створювались наукові школи військової психології. У період 2000-2012 рр. відбувалось поглиблення вивчення окремих проблем військової психології мирного часу. Зараз Україна переживає вторгнення російських військ на свою територію. Повномасштабне вторгнення росії в Україну в 2022-2024 рр. є конфліктом високої інтенсивності і найбільшим конфліктом з часів Другої Світової війни. Війна на Сході

України з 2014 р. до 24.02.2024 р. під назвами Антитерористичная операція (АТО) та Операція об'єднаних сил (ООС) була локальним конфліктом, який мав високу інтенсивність у 2014-2015 рр. У своєму розвитку система підготовки військових психологів пройшла три етапи. Перший етап датований 1991-2013 р. Другий етап датований 2014-2021 рр. Третій етап розпочався з 2022 р. Військова психологія на першому етапі відповідала потребам мирного часу. Розглядалися проблеми бойового духу, дисципліни та позастатутних відносин. Для першого етапу було актуальним формування спільноти військових психологів. Стосовно ж другого етапу, то Україна зіткнулась з війною та її викликами. Після того, як минула гаряча фаза АТО (2014-2015 рр.) настав час узагальнення досвіду праці військових психологів у бойових умовах. З 2016 р. проводиться конференція «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи». Знаковим став 2017 р., коли було видано кілька підручників з військової психології. У 2018-2021 рр. було захищено цілий ряд спеціалізованих дисертацій. Були досліджені такі проблеми як бойовий стрес, реабілітація військових, психологія бойової травматизації, профілактика психічних розладів та окремі психічні розлади, вплив бойових дій на родини військовослужбовців. У спеціалізованих підручниках розглядалися такі важливі проблеми як психологія бойового стресу, суїцидальна поведінка, психологія полону, спеціальні техніки для зняття стресу, комунікація у військових колективах, профілактика психічних травм, психологічна готовність до бою. Україна в 2022-2024 рр. постала перед новим викликом – повномасштабним вторгненням російських військ і загрозою самому існуванню української держави. В наш час військові психологи ведуть активну практику у конфлікті великої інтенсивності. Цей досвід буде узагальнено вже після закінчення конфлікту. У повоєний період військові психологи зіткнуться з значною кількістю психічних розладів не тільки у військових, але й у цивільних. Важливо вказати, що вже у 2023 р. було видано дослідження присвячене Посттравматичному стресовому розладу (ПТСР). Україна зіткнеться з потребою реабілітації та адаптації до мирних умов значної кількості військових. Повномасштабне вторгнення росії в Україну є найбільшим військовим конфліктом в Європі з часів Другої Світової війни та схоже на Ірако-Іранську війну. Українцям корисним буде вивчити досвід Ізраїлю та балканських країн.

Ключові слова: військова психологія, військові колективи, бойовий стрес, бойова травматизація, психічні розлади, реабілітація, адаптація, ПТСР, повномасштабне вторгнення, АТО, ООС.

Постановка проблеми. На даний момент Україна є воюючою державою. На її території відбувається конфлікт великої інтенсивності. Це ставить більші виклики перед суспільством, ніж регіональний конфлікт на Сході України, відомий як АТО. Перед Україною у повоєний час постануть питання реабілітації та адаптації до мирного життя багатьох ветеранів. У зв'язку з цим буде дуже затребуваний досвід військової психології, яка вивчає багато аспектів стосовно психології військових.

Метою статті є аналіз системи підготовки військових психологів та періодизація її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX – на початку XX ст. психологія виокремилась у самостійну галузь знань. Психолог В. Вундт розробив програму побудови психології як науки. До першої світової війни психологія, як переважно нова наука, не виходила за межі лабораторій. Створення альфа та бета-тестування військових було вперше проведено у США у 1917 р. для відбору військових, які мали взяти участь у першій світовій війні. В цьому тестуванні взяли участь близько 400 психологів. Між двома світовими війнами військова психологія

активно розвивалась і виникло близько 22 дослідницьких центри. Для потреб Вермахту у Другій Світовій війні працювало 250 психологів. Проте А. Гітлер у 1942 р. скасував психологічну службу майже в усій армії, крім флоту. У 1936 р. Й. Сталін згорнув діяльність психологів у армії СРСР. Під час Другої світової війни 1262 психологи діяли у американській армії. Питання військової психології розглядались при підготовці офіцерів і в радянський період, проте воно складало лише 10-15 % від загальної кількості учбових годин. Основна увага приділялась партійно-політичній роботі та педагогіці. Головне політичне управління Радянської армії та Військово-Морського флоту розробляло стандартні підручники та навчальні програми. Організація та проведення занять доручалась досвідченим викладачам, які були випусниками Військово-політичної академії з Москви. Військовій психології надавалось недостатньо уваги. Окрім того, радянський соціум не мав адекватного уявлення про психологію. Існування системи каральної медичної психіатрії по відношенню до дисидентів викривляло уявлення про психологічну науку. Нерідко громадяни СРСР плутали психологію з психіатрією. З набуттям Незалежності України у 1991 р. перед Україною постало питання формування та реформування власних Збройних сил. На початку 1992 р. була створена соціально-психологічна служба Збройних сил України. До її складу увійшли фахівці з соціології, журналістики, виховної роботи, психології. У березні 1992 р. була сформована «Концепція соціально-психологічної служби». На думку зарубіжних спеціалістів, вона відповідала високим світовим стандартам. Початок підготовки військових психологів був покладений у 1994 р. з відкриттям двомісячних курсів на базі Науково-дослідного та методичного центру соціально-психологічної служби Збройних сил України. Слухачі, які проходили спецкурс «Психологія», проходили додатковий курс з вивчення технологій психодіагностики. Право навчати слухачів було доручено доктору психологічних наук, професору, полковнику Г. Ложкіну, а також викладачам О. Шкілю, М. Варяниці, І. Сем'яновському. У 2004 р. ці курси закінчили свою діяльність.

Київський військовий гуманітарний інститут (КВГІ) був заснований згідно постанови Кабміну № 490 від 19 серпня 1992 р. та наказу Міноборони № 133 від 25 липня 1992 р. Майбутні офіцери-психологи навчалися два роки. У 1996 р. відбувся їх перший випуск. Слухачі проходили курс «Практична психологія». Навчальний процес забезпечували досвідчені фахівці, які працювали на кафедрах соціальної та військової психології, загальної та практичної психології, військової педагогіки та культури, виховної роботи, оперативного мистецтва, військової соціології та журналістики, історії України та її Збройних сил, філософії, військової політології та права, фізичної підготовки та спорту, іноземної мови та на інших кафедрах. У 1996 р. Київський військовий гуманітарний інститут очолив доцент та генерал-майор Л. Ріпа. У 1994 р. відкрилась ад'юнктура цього закладу, де серед інших спеціальностей вивчалась дисципліна «Військова психологія». Начальником ад'юнктури був призначений І. Гасов. Першими ад'юнктами були О. Блінов та С. Пеньковський. Центром військово-психологічної думки стала кафедра соціальної та військової психології. Засновником та першим начальником кафедри став кандидат філософських наук О. Мірошніченко. У середині 90-х рр. XX ст. у Київському Військовому гуманітарному інституті була відкрита спеціалізована вчена рада за шифром 20.02.02 «Військова психологія та педагогіка». Київський

військовий гуманітарний інститут увійшов до складу Національної академії оборони України відповідно до постанови Кабміну № 816 від 14 травня 1999 р. та наказу міністра оборони № 240 від 12 серпня 1999 р. У Національній академії оборони України з 2004 року почала роботу спеціалізована вчена рада по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за шифром 19.00.09 «Психологія діяльності при особливих умовах». Головою спецради був Г. Ложкін. Для розкриття особливостей психології військової діяльності в Україні було проведено та захищено ряд дисертаційних досліджень. Вони об'єдналися у кілька напрямків, в яких розкривалися основні проблемні питання підготовки військовослужбовців до бойової діяльності та психологічних особливостей системи військового управління: дослідження проблеми формування та регуляції емоційної сфери військовослужбовців, встановлення психологічних особливостей їх професійної діяльності; дослідження успішності навчання та становлення особистості військового професіонала; вивчення розвитку професійних важливих якостей особистості офіцера; встановлення особливостей адаптації військових, розгляд проблем самооцінки військовослужбовців; вивчення та збереження здоров'я у військовослужбовців; дослідження індивідуально-психологічних особливостей призовників; дослідження психологічного забезпечення і супроводження діяльності миротворців; вивчення конфліктної поведінки військовослужбовців та психологічних особливостей діяльності військовослужбовців за контрактом.

Для розкриття проблеми формування та регуляції емоційної сфери військовослужбовців були захищені дисертації на здобуття наукового ступеня кандидат психологічних наук, а саме:

- О. Біловим у 1999 р. за темою «Формування емоційної стійкості військовослужбовців аеромобільних військ під час повітряно-десантної підготовки»; В. Стасюком у 1999 р. за темою «Формування емоційної стійкості у воїнів-десантників в умовах сучасного бою»; Г. Капосльозом у 2008 р. за темою «Особливості емоційної регуляції процесу розв'язання тактичних задач офіцером» та ін.

Психологічні особливості професійної діяльності військовослужбовців розглядалися у дисертаціях, які були захищені:

- О. Тімченко у 1995 р. за темою «Проблема психологічної готовності військового фахівця до екстреної дії в стані емоційного стресу»; І. Сулятицьким у 1997 р. за темою «Соціопсихологічні чинники виховних функцій системи військово-управлінської діяльності»; П. Криворучком у 1998 р. за темою «Психологічне забезпечення професійної діяльності корабельних спеціалістів у тривалому плаванні»; О. Петренком у 1998 р. за темою «Психологічні особливості професійної деформації особистості в умовах військово-професійної діяльності»; В. Корніловим у 1999 р. за темою «Військова дисципліна як об'єкт психологічного забезпечення»; В. Осьодлом у 2001 році за темою «Психодіагностика та корекція функціональних станів операторів у динаміці професійної діяльності»; Р. Калініченком у 2003 р. за темою «Психологічне забезпечення ефективності професійної діяльності підрозділу охорони»; Р. Шпаком у 2004 р. за темою «Психофізіологічне забезпечення надійності професійної діяльності військових радіотелеграфістів»; С. Василенком у 2007 р. за темою «Психологічне забезпечення діяльності операторів радіолокаційних станцій в особливих умовах»; С. Миронцем у 2007 р. за темою «Негативні психічні

стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації»; Є. Татаріновим у 2011 р. за темою «Психологічні особливості розвитку кар'єрних домагань офіцерів Збройних сил України»; В. Ісаченком у 2011 р. за темою «Суб'єктивна оцінка ризиків у структурі регуляції професійної діяльності співробітників МНС».

Процес навчання та становлення особистості військового професіонала розкритий в дисертаціях, які були захищені:

- Г. Грибенюком у 1997 р. за темою «Мотиваційна готовність курсантів і слухачів вищого військового учбового закладу до професійної діяльності» (на прикладі спеціалістів пожежної безпеки МВС України); А. Видайом у 2002 році за темою «Формування лідерської спрямованості Г. Дубровинським у 2006 році за темою «Оптимізація формування особистості курсантів в процесі їх професійної підготовки у цивільному вищому навчальному закладі»;

Т. Мацевком у 2007 р. за темою «Психологічні особливості розвитку управлінської компетентності майбутніх магістрів військового профілю» та ін.

Розвиток професійно-важливих якостей розкривається у дисертаціях, які були захищені:

- О. Хміляром у 2004 р. за темою «Психологічні особливості розвитку професійно-важливих фізичних якостей особистості офіцера», М. Фомичем у 2012 р. за темою «Розвиток професійно важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту» та ін.

Особливості адаптації військовослужбовців були вивчені у дисертації, яка була захищена В. М. Невмержицьким у 2002 р. за темою «Психологічні детермінанти адаптації військовослужбовців строкової служби до особливих умов діяльності».

Проблеми самооцінки військовослужбовців розглядалися у дисертації, яка була захищена: В. Баранніком у 2004 р. за темою «Психологічні особливості самооцінки військовослужбовців з девіантною та делінквентною поведінкою»

Питання стану та збереження здоров'я у військовослужбовців розглядалися у дисертаціях, які були захищені:

- М. Дорошенком у 2000 р. за темою «Індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців з граничними нервово-психічними розладами»;

В. Коханом у 2003 р. за темою «Діяльність військового керівника по збереженню психічного здоров'я військовослужбовця» та ін.

Дослідження індивідуально-психологічних особливостей призовників розкрито в матеріалах дисертацій, які були захищені: В. Крайнюк у 1999 р. за темою «Психологічні особливості проявів тривожності і агресивності у юнаків призовного віку»; В. Косіком у 2001 р. в дисертації за темою «Особистісні страхи призовників та їх психодіагностика» та ін.

Вивчення, аналіз та узагальнення досвіду психологічного забезпечення діяльності військовослужбовців у миротворчих операціях зроблено в дисертаціях, які були захищені:

- Д. Сохадзе у 2004 р. за темою «Професійний психологічний відбір кандидатів для комплектування підрозділів миротворчих сил»; Н. Агаєвим у 2006 р. за темою «Психологічні чинники адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до діяльності в особливих умовах» та ін.

Дослідженню конфліктної поведінки військовослужбовців були присвячені наступні дисертації, які були захищені:

- О. Макаревичем у 1996 р. за темою «Стиль індивідуальної поведінки військовослужбовців у міжособистісних конфліктах»; В. Санташовим у 2009 р. за темою «Психологічні особливості конфліктної поведінки військовослужбовців строкової служби» та ін.

Проблеми комплектування ЗС України військовослужбовцями за контрактом та особливості проходження їх служби були досліджені в дисертаційних роботах, які були захищені:

- Г. Ржевським у 2009 р. за темою «Психологічні особливості професійного становлення молодших командирів військової служби за контрактом»; Є. Катаєвим у 2010 р. за темою «Особливості професійної «Я-концепції» військовослужбовців контрактної служби» та ін.

З метою розкриття фундаментальних основ психології діяльності людини в звичайних і екстремальних умовах діяльності, в Україні з середини 90-х рр. ХХ ст. була захищена низка дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук з військово-психологічної та військово-прикладної тематики. У результаті поступової розбудови організаційних структур, діяльність яких була спрямована на організацію і виконання психологічної роботи у військах (силах), в ЗС України була створена Психологічна служба (2005 – 2006 рр.). Її очолив випускник Національного університету оборони України, полковник І. Гінда. В інших Міністерствах і відомствах (Державна прикордонна служба України, Міністерство внутрішніх справ України та ін.) теж були розроблені необхідні керівні документи і створені організаційні структури, які виконували психологічне забезпечення діяльності фахівців. Виходячи з аналізу загального процесу становлення військової психології в Україні з 1990 по 2012 рр., шлях її розвитку поділяється на два етапи: - Перший етап (1990 – 1999 р.р.) характеризується аналізом напрацьованих наукових і практичних здобутків у військовій психології до 1990 р., продовженням розвитку військової психологічної думки виходячи з аналізу війн і військових конфліктів у 90-х рр. ХХ ст., становленні військових організаційних структур для виконання практичної психологічної роботи у Збройних силах, відкриттям і розбудови навчальних закладів, формуванням 17 педагогічних колективів, становленням і організацією навчального процесу підготовки фахівців;

- Другий етап (2000 р. – 2012) пов'язаний з вивченням, узагальненням емпіричного досвіду та осмисленням встановлених фактів, розробки теоретичних основ соціально-психологічної роботи в ЗС України, удосконаленням процесу навчання слухачів Національного університету оборони України спеціальності 8.000081 «Військово-соціальне управління» спеціалізації «Психологічна робота у військах (силах)», аналізу передового досвіду фахівців [Ложкін, Бінов 2013, 221-228].

У 2006 р. у Міжнародній академії управління персоналом вийшла навчальна програма спеціальності «Військова психологія» під авторством П. Криворучка. Перед цією навчальною програмою були поставлені такі завдання: сформулювати у студентів систему знань про теоретико-методологічні засади військової психології, її особливості, місце в системі інших психологічних і військових дисциплін; виробити практичні уміння та навички використання знань психології у професійній

діяльності фахівців структур виховної роботи на посадах у військах; навчити студентів організовувати проведення у військових частинах досліджень з метою соціально-психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу; дати студентам знання про предмет, методи, завдання військової психології; ознайомити студентів з теоретичними основами та динамікою перебігу соціально-психологічних процесів і явищ у військових колективах, сучасними методиками комплектування військових колективів за психологічною сумісністю; вивчити проблеми керування військовими підрозділами, особливості запобігання нестатутним відносинам, іншим негативним явищам, методики їх профілактики і корекції.

В навчальній програмі було кілька тем, а саме – предмет та категорії військової психології, психологічні особливості професійної діяльності військовослужбовців Збройних сил України, психологічна характеристика бойової готовності військової частини, психологічні особливості ефективного несення бойового чергування, вартової та внутрішньої служби, актуальні проблеми психологічного супроводження військової дисципліни, проблема військового колективу та його структура, соціально-психологічні проблеми управління військовими підрозділами. Навчальна програма 2006 р. з військової психології вивчала передусім військові колективи в умовах мирного часу. Передусім, цікавило питання військової дисципліни та позастатутних відносин у колективі. Навчальна програма мала багато спільного з навчальними курсами по педагогіці, соціології та конфліктології [Круговичко, 2006].

Варто зауважити, що українська «Революція Гідності» 2013 – 2014 рр. зумовила перебіг ряду процесів у Східній Європі. Україна в 2014 р. постала перед викликом окупації Криму та гібридної війни на Донбасі. Якщо події в Криму не призвели до інтенсивних воєнних дій, то дії сепаратистів, підтриманні вторгненням кадрових військових частин російської армії, призвели до того, що ЗСУ постали перед новими викликами. З 2014 р. на Донбасі був запроваджений режим АТО. Гаряча фаза АТО мала місце у 2014 – 2015 рр. Це був військовий локальний конфлікт високої інтенсивності. У 2016 – 2021 рр. відбулась заморозка конфлікту. Бойові дії обмежувались локальними зіткненнями на окремих ділянках лінії фронту між ЗСУ та сепаратистами, які діяли разом з росіянами.

В період замороженого конфлікту на Донбасі Україна постала перед необхідністю реабілітації ветеранів АТО та поверненням їх до мирного життя. Діяльність військових психологів регулюється зараз згідно до Положення № 317 про Психологічну службу Збройних сил України від 04.12.2014. Щодо завдань психологічного забезпечення, то вони включають моніторинг, аналіз, оцінку та прогнозування негативних чинників і станів особового складу; підтримання й розвиток психологічної стійкості через організацію заходів психологічної підготовки та надання психологічної допомоги; організацію психологічного відбору особового складу; психологічний і психофізіологічний супровід виконання бойових завдань військовослужбовцями; вивчення соціально-психологічного клімату у військових підрозділах; консультування та методичну допомогу командирам з питань психологічного забезпечення.

Основними складниками психологічного забезпечення підготовки й застосування військ (сил) є соціально-психологічне діагностування, психологічна

підготовка та психологічний супровід. Під соціально-психологічним діагностуванням розуміють психологічний відбір особового складу, моніторинг рівня вдосконалення психологічної стійкості й психологічної готовності особового складу під час підготовки до участі в бойових діях, а також діагностування психологічного стану військовослужбовців під час виконання бойових завдань і після завершення місії. Психологічний супровід включає моніторинг морально-психологічного стану особового складу, його психологічної стійкості й готовності на всіх етапах підготовки та виконання завдань, а також після виведення військових частин для відновлення боєздатності, проведення заходів психологічної просвіти, психологічної допомоги, психологічного відновлення (декомпресії) й реабілітації.

З метою організації заходів професійно-психологічного відбору в Збройні сили України, відповідно до Наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України» від 10.12.2014 № 883 й Наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Змін до Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України» від 16.01.2017 № 25, проводиться вивчення індивідуально-психологічних і професійно важливих якостей кандидатів для проходження військової служби; встановлюється рівень психологічної, психофізіологічної та професійної придатності військовослужбовців до виконання завдань у бойових умовах; виявляються особи з низьким рівнем нервово-психічної стійкості, з асоціальними установками й ті, які зловживають психоактивними речовинами; керівництву військових частин (підрозділів) надаються відповідні висновки та рекомендації щодо зазначених осіб; прогнозується морально-психологічний стан особового складу військ (сил) і надаються пропозиції щодо ефективного розподілу особового складу за військовими спеціальностями. Психологічний відбір здійснюється на трьох рівнях: військові комісаріати, навчальні центри та військові частини [Осьодло, Грилюк, Тютюник, 2021, 91-92].

У 2015 р. вийшла друком книга під авторством Є. Курченко, Р. Мороз, Т. Цуканової «Подолання бойового стресу та його психологічних наслідків». У ній були проаналізовані періоди адаптації військовослужбовців до конфлікту, чинники, які впливають на психологічний стан та боєздатність, рекомендації щодо зниження факторів ризику в зоні бойових дій, бойовий стрес та його фази, рекомендації щодо протидії стресу, досвід подолання негативних емоцій у бійців спецназу, групова тактика бою у населеному пункті, індивідуальна тактика бою, дії при повітряному нападі, дії військовослужбовців у полоні, тактика дії на тимчасовому блокпості [Курченко, Мороз, Цуканова, 2015].

У тому ж 2015 р. був виданий навчальний посібник для офіцерів ЗСУ «Психологія бою: діяльність командира підрозділа щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій» під авторством А. Романишина, О. Бойко, Д. Богородицького, Т. Мацевко, В. Кожевнікова, О.Капінус, Т. Грицевич, І. Гузенко, І. Смага, В. Пазиної.

У першому розділі навчального посібника проаналізовані вплив бою на психіку військовослужбовців, психологічні аспекти застосування авіації, психологічні аспекти застосування артилерії, психологічна характеристика бойових дій військ в умовах застосування зброї масового ураження, психологічна

характеристика основних видів застосування військ, психологічні особливості бойових дій у місті, інформаційно-психологічні акції підрозділів незаконних збройних формувань, врахування психологічних особливостей військово-польового побуту, врахування психологічних чинників військових хитрощів, маскування, раптовості, марновірності, символіки та міфів у бойовій обстановці, девіантна поведінка на війні, психологічні особливості перебування особового складу у полоні, дії при блокуванні військ цивільним населенням, опитування цивільного населення, інформація військовослужбовцю щодо затриманих та військовополонених, спілкування з пресою.

У другому розділі розглянуті психологічні аспекти прийняття командиром рішення та постановки завдання підлеглим у бойовій обстановці, прийоми мобілізації морально-психологічного стану військовослужбовців у бою, роботу командира щодо підвищення стійкості військовослужбовців до бойового стресу, основний зміст діяльності командира підрозділу щодо попередження, виявлення бойових стресових травм і надання першої психологічної допомоги потерпілим, прийоми психологічної реабілітації військовослужбовців у бойових умовах, прийоми боротьби командира підрозділу з психологічним вигоранням особового складу, роботу командирів щодо попередження та вирішення конфліктних ситуацій, роботу командирів щодо попередження суїцидальної поведінки серед військовослужбовців, профілактику залежної поведінки військовослужбовців, роботу командира щодо стабілізації морально-психологічного стану військовослужбовців у випадку втрат особового складу, тягар війни [Романишин, Бойко, Богородицький, Мацевко, Кожевніков, Капінус, Грицевич, Гузенко, Смага, Пазина, 2015].

У лютому 2016 р. була проведена науково-практична конференція «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи». На ній була розглянуто ряд питань військової психології таких як:

- О. Бінов «Досвід психологічної реабілітації учасників АТО та членів їх сімей в умовах санаторію»; О. Богучарова «Феномен психологічної захищеності українських вимушених біженців»; А. Булан «Специфіка переживання комбатантами психоемоційних станів»; В. Вінтоняк «Саморегуляція поведінки військових фахівців у навчально-професійній діяльності»; В. Вилко «Подолання стресового стану та посттравматичного стресового розладу складом в ході АТО»; Б. Головка «Військова психологія у вимірах війни і миру: епістемологічний контекст»; А. Голотенко «Соціальна підтримка як фактор суспільної інтеграції внутрішньо-переміщених осіб»; О. Дроздов «Картографічна пропаганда як метод інформаційно-психологічної війни»; Т. Зяблюк «Розвиток мотивації до військово-професійної діяльності у молодших офіцерів»; О. Іванова «Взаємозв'язки характеристик механізмів регуляції поведінки жінок-військовослужбовців»; О. Ковальчук «Психологічні особливості впливу смислоттєвих феноменів на процес адаптації пораненого військовослужбовця до подальшого життя»; В. Мозговий «Вдосконалення системи професійно-психологічного відбору мобілізованих військовослужбовців в роботі військових комісаріатів»; А. Львовичкіна «Психологічні проблеми ресоціалізації воїнів АТО»; А. Мошак «Структура соціальних потреб госпіталізованих воїнів АТО»; О. Музика «Ціннісна взаємодія як чинник ефективності військових підрозділів»; В. Осьодло, О.Хмиляр «Психологічна допомога військовослужбовцям: досвід армії Ізраїлю»; Очимовська К. «Психологічна допомога бійцям АТО, які

перенесли стресові ситуації»; О. Плетка «Регуляція потреб у взаємодії в діаді психолог (соціальний працівник) – клієнт»; Ю.Сурмяк, Л. Кудрик «Психологічні засоби подолання посттравматичних стресових розладів військовослужбовців»; Г. Сябренко, Г. Колева, Ю. Козачинський «Особливості психологічної підготовки військових спеціального призначення з урахуванням комплексної системи підготовки до участі у бойових діях»; О. Хайрулін «Актуальні питання розвитку системи психологічного забезпечення діяльності військ у контексті імплементації військових стандартів НАТО»; О. Холох «Філософсько-антропологічні засади деміфологізації як методу інформаційного протиборства»; Ю. Чаплінська «Волонтерська робота: професійні ризики».

Поряд з психологією військових дій вивчалась діяльність волонтерів, гендерне питання, досвід реабілітації поранених, закордонний досвід [Військова психології у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи, 2016].

У 2017 р. вийшла монографія П. Лісовського «Військова психологія: методологічний аналіз». Перший розділ книги був присвячений військовій психології як предмету методологічного аналізу, де були розібрані історичні витоки військової психології, основні методи вивчення, функції військової психології. Другий розділ був присвячений структурній організації військовослужбовця та співробітника спеціальних служб. У ньому були розібрані поняття та визначення особистості у військовій психології, сенсорно-розумові акти у розвитку особистості, формування та становлення воїна-захисника сім'ї, мудрість як основа духовного захисту особистості, ментально-ціннісні настанови мудрості як гуманні концептуальні погляди у розвитку особистості. Третій розділ був присвячений пізнавальним процесам у психології військовослужбовця. У ньому аналізувалось психічне життя людини - як саморефлексія, відчуття як сенсорна дія, мислення - як логічно-обумовлена дія, пам'ять та феноменальність, уява та уявлення - як шляхетні образи культури, риторика у суспільному мовленні, спостережливість - як прерогатива розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. Четвертий розділ був присвячений феноменальним рецепціям характеру воїна. У ньому розглядалися темперамент як визначальна специфіка характеру воїна, психологічні механізми впливу на розвиток особистості воїна, мудрість як ціннісно-громадянська якість громадянина та воїна. П'ятий розділ був присвячений психології військових колективів. У ньому були розглянуто структурну організацію військового колективу, керівництво військовим колективом, методи роботи командира у військовому колективі. Шостий розділ був присвячений силі духу воїнів. У ньому були проаналізовані ірраціональні якості особистості в колективі та раціональні якості особистості в колективі. Сьомий розділ був присвячений психології управління військовими колективами в зоні АТО. У ньому були розібрані діагностика в управлінні військовим колективом, превентивна безпека у військових колективах як запорука запобігання конфлікту, інноваційні шляхи протидії «синдрому війни» [Лісовський, 2017].

Того ж 2017 р. вийшов методичний посібник за авторством О. Кокуна, Н. Агаєва, І. Пішко, Н. Лозінської, В. Остапчука під назвою «Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення». У першому розділі був розібраний понятійно-термінологічний апарат. У другому розділі була проаналізована організація системи медико-психологічної реабілітації

військовослужбовців-учасників бойових дій. Там були розібрані психопрофілактична робота з військослужбовцями зі складу групи посиленої психологічної уваги, показання до проведення психологічної реабілітації військовослужбовців, протипоказання до проведення психологічної реабілітації військовослужбовців, основні критерії діагностики посттравматичних стресових розладів та розладів адаптації. Третій розділ був присвячений методичним вказівкам до роботи психолога. У ньому були проаналізовані медико-психологічне обстеження та напрацювання первинного психологічного висновку, диференційний діагноз проявів бойової психологічної патології, психодіагностичне забезпечення діагностики найбільш частих розладів психіки і поведінки у військовослужбовців-учасників АТО [Кокун, Агаєв, Пішко, Лозинська, Остапчук, 2017].

У 2017 р. також вийшла колективна монографія «Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології». У ній були статті В. Осьодла «Психологічні особливості ведення бойових дій в умовах гібридної війни», В. Москалець та І. Синяк «Віра в Бога, марновірство, обереги учасників бойових дій у Донбасі», В. Христенко «Маніпулювання свідомістю в умовах гібридної війни: психологічний аспект», Я. Мацегора «Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України: структура, діагностика, формування», К. Кравченко «Психологічні особливості роботи з тілами загиблих під час проведення антитерористичної операції», Ю. Широбокова «Між життям та смертю: психологія військового полону», О. Кокуна, Н. Агаєва, І. Пішко «Особливості негативних психічних станів військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях», О. Колесніченка «Психологічна травматизація військовослужбовців Національної гвардії України», З. Кісарчук, Г. Лазос «Діагностика негативних емоційних станів психологів, що працюють з травмованими військовослужбовцями», О. Сафіна «Основні підходи до функціонування системи психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції», С. Максименко, З. Кісарчук, Я. Омельченко, Г. Лазос «Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам», Н. Мась «Особливості психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції», Є. Потапчук «Сім'я учасника бойових дій як суб'єкт відновлення його психічного здоров'я», В. Корольчук, М. Корольчук «Технології психологічної допомоги подолання негативних наслідків професійного стресу», А. Побідаш «Особливості роботи психолога з цивільним населенням, яке пережило жахіття окупації», Я. Овсяннікової «Післятравматичне зростання рятувальників-учасників АТО засобами психотренінгових технологій» [Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології 2017].

У тому ж у 2017 р. З. Комаром було розроблено підручник для військових психологів «Психологічна стійкість воїна». Перший розділ присвячений розвитку військової психології. У ньому проаналізовані місце та роль психології в сучасній армії та головні завдання військових психологів. Вказано на військово-психологічний відбір та класифікацію, відстеження психологічної бойової готовності, навчання і тренінги, психологічна профілактика та підтримка, психологічні операції, оперативна психологія, етичні правила поведінки американських військових психологів, штатний військовий психолог, співпраця з іншими військовими службами, особливості роботи військових психологів у військово-повітряних силах, військово-морському флоті та спеціальних підрозділах.

Другий розділ підручника був присвячений психологічній підготовці та психологічній бойовій готовності військових в армії, психологічній підготовці новобранців, психологічній підготовці до бойових дій. Розглянуті психологічна підготовка для профілактики страху та бойового стресу, психологічна підготовка щодо агресивної поведінки та застосування бойової сили, психологічна підготовка щодо ставлення до ворожих військових та цивільних осіб, специфіка психологічної підготовки військових до можливого полону та поведінки у полоні, безпосередня психологічна підготовка до бойових дій, дії штатних військових психологів безпосередньо до, протягом та після бойових дій, створення та розвиток військових колективів, згуртованість військових колективів, психологічна бойова готовність, елементи психологічної бойової готовності, визначення та вимірювання психологічної бойової готовності. Третій розділ був присвячений психологічній профілактиці та підтримці. Дістали висвітлення тривога, страх та паніка на війні, бойовий стрес, механізм впливу стресу на організм, процедура психологічного розвантаження після бойових дій, первинна підтримка командира (дефюзінг), рекапітуляція стресової події (дебріфінг), процес поступового повернення (декомпресія), роль командира у поступовому процесі розвантаження, психологічні кризові інтервенції, психологічна профілактика позаштатних ситуацій та небажаних проявів в армії, алкоголізм та інші види залежності в армії. Четвертий розділ присвячений психосоціальним проблемам військових ветеранів з посттравматичним стресовим розладом, проблемам психосоціальної адаптації тих, хто повертається з війни, посттравматичному стресовому розладу. Там розглянуті види та ознаки травматичного воєнного досвіду – стресори, симптоми та діагностика ПТСР, фактори появи та розвитку ПТСР, поширеність, профілактика і лікування ПТСР, дослідження поширеності ПТСР, самогубства військових ветеранів. П'ятий розділ присвячений комунікаційним навичкам в армії. Розглянуті міфи і упередження про комунікацію, комунікацію всередині організації, низхідна та висхідна комунікація, вербальна та невербальна комунікація, вміння говорити та слухати, слухання та невербальна комунікація, мовчання, техніки активного слухання, проведення індивідуальних сеансів консультацій, презентаційні навички, планування, підготовка, тренування, виконання, особливості комунікації польових психологів, комунікація з командиром, комунікація з солдатами, комунікація з колегами згідно професійної ієрархії, публічний виступ і комунікація із засобами масової інформації, комунікація з членами родини військовослужбовця. Шостий розділ присвячений технікам саморегулювання психофізичного стану. Були розглянуті загальні вимоги, вправи для розслаблення м'язів, ізометричні вправи, творча візуалізація, вправи для концентрації уваги, тілесно-свідомісні вправи, медитація, аутогенне тренування. Також у підручнику розглянутий хорватський досвід суїцидальної поведінки військовослужбовців [Комар, 2017].

У 2020 р. був опублікований навчальний посібник «Основи військової психології» за авторством Г. Бондарева та П. Круть. У першому розділі були розглянуті об'єкт, предмет і галузі психології, військова психологія, її специфіка та методи дослідження. У другому розділі були проаналізовані поняття про психіку, рефлекторну теорію психіки, психіка та музика. У третьому розділі розглядалися поняття про особистість у психології, психічні процеси, психічні стани, психологічні властивості особистості, психічні утворення, методика вивчення командиром

індивідуально-психологічних особливостей особистості. У четвертому розділі були проаналізовані сутність та кваліфікація відхильної поведінки, особливості відхилень у поведінці за умов військової служби, форми девіантної поведінки у військовослужбовців (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, суциїдальна поведінка). П'ятий розділ був присвячений поняттю про групу в психології, види та характеристики груп, військовому колективу як психологічному явищу, сутності та ознакам військового колективу, сутності та компонентам психології військового колективу, лідерству у колективі. У шостому розділі були проаналізовані методи вивчення психології військового колективу та стилі управління військовим колективом. У сьомому розділі розглядалися соціальна-психологічна характеристика конфлікту, сутність і особливості конфліктів, причини виникнення конфліктів, типологія конфліктів, динаміка соціального конфлікту, шляхи попередження та виявлення конфліктів, роль керівника в управлінні конфліктами, профілактика конфлікту, регулювання конфлікту. У восьмому розділі були проаналізовані психологічні основи ефективності бойової діяльності військовослужбовців, девіації як форма деструктивної поведінки воїнів у бойовій обстановці, сутність девіантної поведінки у бойовій обстановці, види девіантної поведінки у бойовій обстановці, дії військовослужбовців у разі захоплення у полон, дії та поведінки офіцера у разі захоплення у полон, дії військовослужбовця у разі захоплення у заручники, особливості прояву групової психології в умовах бойової діяльності, психологічні аспекти управління колективом у бою [Бондарев, Круть, 2020].

Практичний досвід військової психології у бойових умовах та умовах адаптації до мирного життя був узагальнений не тільки у підручниках, навчальних посібниках, колективних монографіях та матеріалах конференцій, а й у дисертаційних наукових дослідженнях на здобуття наукових ступенів кандидатів та докторів психологічних та педагогічних наук. У 2019 р. Ю. Бриндіков захистив дисертацію на тему «Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій». Того ж року була О. Колесніченком захищена докторська дисертація по темі «Психологія бойової травматизації військовослужбовців Національної гвардії України». У 2019 р. О. Недвига захистив кандидатську дисертацію «Психологічне забезпечення професійної діяльності військовослужбовців-саперів в особливих умовах діяльності». У 2020 р. О. Бліновим була захищена докторська дисертація на тему «Психологія бойового стресу». У 2021 р. О. Платинюк захистив дисертацію на здобуття доктора філософії (колишня кандидатська дисертація) «Діагностика, корекція, профілактика несприятливих психічних розладів в учасників бойових дій, які отримали поранення». Того ж року Н. Умеренкова захистила кандидатську дисертацію на тему «Психологічні особливості комунікативної поведінки дружин у родинах комбатантів» [Бриндікова 2019; Колесніченко, 2019; Недвига, 2019; Блінов, 2020; Платинюк, 2021; Умеренкова, 2021].

У 2012 р. О. Блінов та Г. Ложкін опублікували статтю «Військова психологія в Україні з 1990 по 2012 рік». У ній проаналізовано розвиток системи підготовки військових психологів у мирний період історії України. Дослідники виокремили два підперіоди в історії військової психології 1990-1999 та 2000-2012 рр. Проаналізовані напрями психологічної підготовки військових та їх історія. В. Осьодло, Л. Грилюк, Л. Тютюник опублікували статтю «Сучасний стан та перспективи психологічного

забезпечення в Збройних силах України» у 2021 р. У ній проаналізована нормативно-правова база стосовно військової психології.

У 2023 році вийшла стаття О. Федінського присвячена питанню дослідження посттравматичного стресового розладу у військових США та інших країн Заходу. Вивчено досвід конфліктів у Іраці, Сирії, Афганістані [Ложкін, Блінов, 2012, 221-227; Осьодло, Грилюк, Тютюник, 2021, 89-98; Федінський, 2023, 274-284].

Перспективним для розвитку військової психології в Україні є використання іноземного досвіду. На Заході видається спеціалізований журнал «Military Psychology». У 2012 р. у Великобританії вийшла колективна монографія «The Oxford Handbook of Military Psychology». У ній розглядалась такі питання: комплексна підготовка солдата, бойовий стрес у військових ветеранів, психологічне лікування наслідків тілесних ушкоджень, операційна психологія, психологічні пояснення феномену тероризму, злочини на полі бою, досвід військових психологів у наземних операціях військ НАТО в Іраці та Афганістані, військовий відбір, оцінка психологічної придатності до військової служби з великим ризиком, лідерство у критичних ситуаціях, когнітивні та некогнітивні фактори у діяльності солдатів, характеристики сенсоосмислення в бою, військово-інженерна психологія, внесок психології у військову підготовку, роль сну в армії, меншини в армії, геї в армії, якість життя в армії США.

У 2020 році вийшла колективна монографія «The Routledge International Handbook of Military Psychology and Mental Health». У ній були проаналізовані такі питання: військова психологія війни та миру, війна та армія у Давньому Ізраїлі та Давній Греції, чотири етапи еволюції військового тестування, полемологія, застосування культури та пізнання у військовому контексті, військова психологія та четверта промислова революція, перспективні напрямки еволюції військової психології, етичні питання у військовій психології, формування військових лідерів, посттравматичні зростання військовослужбовців, розвиток стійкості та витривалості військових лідерів, стійке командне лідерство, дослідження фізичної хоробрості, військовий набір у США, реінтеграція та здоров'я родин військових, тероризм одинаків, концептуальна модель військового обороту, перехід з військового життя у цивільне, військове вигорання, стрес, виснаження, та адаптація у військовому середовищі, переживання стресу та здатність його долати, застосування клінічної психології здоров'я у військових умовах, стратегії запобігання самогубствам серед військових, військова сексуальна травма, розуміння самогубства серед жінок-ветеранів, стійкість і стрес у військових бортвінженерів, психологічні втручання у родині, ризики хронічних захворювань та посттравматичний стресовий розлад, нейромедіатори та нейротрофічні біомаркери у бойових дій, нейроендокринні та імунні біомаркери посттравматичні маркери посттравматичного стресу, моральна шкода військовослужбовцям та ветеранам, психічне здоров'я членів ветеранів у кампусі.

У 2022 році вийшла колективна монографія «Military Psychology. Clinical and Operational applications». У ній вийшли статті присвячені історії військової психології, оцінці військової придатності до служби, реакції на військовий стрес, науковим методам лікування загальних психологічних розладів, службам поведінкового здоров'я в межах клініки первинної медичної допомоги, лікування військового стресу мозку для лікарів загальної практики, лікуванню зловживань

психоактивними речовинами та лудоманії, сексуальному насильству військових, запобіганню самогубствам у військовій психології, вбудованому та еспенденційному ментальному здоров'ю, військовому застосуванню психічного здоров'я у разі лиха, операційній психології, оцінці та відбору високоризикового операційного персоналу, тренуванням з виживання, ухиленню, опору та втечі, кризовим переговорам у військовому контексті, етичним дилемам у клінічній та операційній військовій психології. Західна військова психологія випереджає за розвитком українську військову психологію в силу часового гандикапу у розвитку. Якщо на Заході військова психологія не мала перерв у своєму функціонуванні та мала практичний досвід багатьох конфліктів, то в Радянському Союзі психологія знаходилась у тіні радянської ідеології та педагогіки. Існування каральної психіатрії у Радянському Союзі сприяло стигматизації психології у свідомості багатьох пересічних радянських громадян. Військова психологія в Україні до російсько-української війни здебільшого займалась запобіганню «дідівщини» у військових колективах та проблемам дисципліни. Активна фаза АТО у 2014-2015 рр. сприяла накопиченню практичного досвіду військової психології у військовий час. Матеріали досліджень були опубліковані в наукових статтях, збірниках наукових конференцій, навчальних посібниках, підручниках з військової психології. Для України найбільш продуктивним буде вивчення досвіду Ізраїлю та балканських країн, які мали досвід тривалих військових конфліктів. Повномасштабне вторгнення російських військ до України у 2022-2024 рр. поставило перед українським суспільством виклики схожі на ті, які мав Іран під час Ірацько-Іранської війни 1980-1988 рр., Індія в індійсько-пакистанських війнах, Ізраїль в ізраїльсько-арабських війнах. У післявоєнний період українські військові психологи мають узагальнити досвід військової психології під час конфлікту великої інтенсивності. Це буде проривом у розвитку української військової психології. Ця спеціальність буде затребувана у післявоєнний період для реабілітації військовослужбовців, волонтерів та цивільних до мирного життя [The Oxford Handbook of Military Psychology, 2012; The Routledge International Handbook of Military Psychology and Mental Health, 2020; Military Psychology. Clinical and Operational applications, 2022].

Отже, проведений нами історичний аналіз становлення в Україні системи підготовки військових психологів дозволив нам розробити періодизацію її розвитку та виділити етапи становлення, які відображено у таблиці 1. В основу періодизації нами було покладено такі критерії як: суспільні потреби які вирішувались системою, тематика наукових досліджень, основні тенденції періоду.

Етапи розвитку системи підготовки військових психологів в Україні

№ етапу	Назва етапу/ роки періоду	Суспільні потреби	Тематика наукових досліджень	Тенденції періоду
1	2	3	4	5
1	Створення системи 1990-1999 рр.	Потреба створення української системи підготовки власних	Накопичення необхідних знань для створення	Становлення військових організаційних

		спеціалістів з військової психології	української системи підготовки військових психологів	структур для виконання практичної психологічної роботи у Збройних силах України (зокрема, створення соціально-психологічної служби Збройних сил України); Створення наукових шкіл з військової психології (зокрема, відкриття 17 навчальних закладів по всій Україні); Становлення і організація навчального процесу підготовки фахівців військової психології.
2	Розвиток системи підготовки військових психологів у мирний час 2000-2013 рр.	Потреба у розвитку системи підготовки спеціалістів військової психології і накопичення наукового базису з методології військової психології	Вивчення проблем військової психології мирного часу (дисертаційні дослідження зосередженні на питаннях: розвитку особистості військового його бойового духу, дисципліни та позастатутних відносин тощо)	Розвиток діагностичної методології; Вивчення і узагальнення емпіричного досвіду та осмислення встановлених фактів; Розробка теоретичних основ соціально-психологічної роботи в ЗС України; Удосконалення процесу

				навчання слухачів
3	Розвиток системи за умов локального військового конфлікту 2014-2021 рр.	Потреби в: узагальненні досвіду роботи військових психологів у бойових умовах, узагальненні знань щодо профілактики психічних розладів і суїцидальної поведінки військових із зони бойових дій; узагальненні досвіду щодо адаптації військових із зони бойових дій щодо мирного життя узагальненні знань щодо соціально-психологічної роботи з сім'ями військовослужбовців	Досліджуються такі проблеми як: бойовий стрес, реабілітація військових, психологія бойової травматизації, профілактика психічних розладів та окремі психічні розлади, суїцидальна поведінка, психологія полону, спеціальні техніки для зняття стресу, комунікація у військових колективах, психологічна готовність до бою, вплив бойових дій на родини військовослужбовців.	Узагальнення і аналіз практичного досвіду військових психологів в умовах локального конфлікту Зародження і використання в умовах війни волонтерського руху і ресурсу громадських організацій
4	2022 р. – триває етап розвитку в умовах повномасштабного вторгнення російських військ і загроза самому існуванню української держави	Потреби в: узагальненні знань щодо збереження ментального здоров'я населення в умовах повномасштабного вторгнення російських військ; Систематизації отриманих знань і практичного досвіду попереднього періоду і заглиблення в теми травматичного досвіду й ізоляційного досвіду тощо Пошуку ресурсів для виходу із зони військового конфлікту у глобальній соціальній системі.	Досліджуються такі проблеми як: історія військової психології, оцінка військової придатності до служби, реакції на військовий стрес, науковим методам лікування загальних психологічних розладів, службам поведінкового здоров'я в межах клініки первинної медичної допомоги, лікування військового стресу мозку для лікарів загальної практики, лікуванню зловживань психоактивними речовинами та лудоманії, сексуальному насильству військо-	Узагальнення і аналіз практичного досвіду військових психологів в умовах військового конфлікту великої інтенсивності Пошук і залучення ресурсів різного спрямування для виходу із зони військового конфлікту у глобальній соціальній системі

			вих, запобіганню самогубствам у військовій психології, вбудованому та еспенденційному ментальному здоров'ю, військово-вому застосуванню психічного здоров'я у разі лиха, пераційній психології, оцінці та відбору високоризикового операційного персоналу, тренуванням з виживання, ухиленню, опору та втечі, кризовим переговорам у військовому контексті, етичним дилемам у клінічній та операційній військовій психології.	
--	--	--	---	--

Висновки. Провівши дослідження, ми дійшли наступних висновків:

1. Військова психологія як спеціальність викладалась ще з радянських часів. Проте фахівців з цієї спеціальності навчали тільки у Москві. Військова психологія у Радянському Союзі була в багатьох випадках ідеологічною наукою і нею займалися випускники політичної школи.

2. Здобуття незалежності України поставило перед суспільством нові виклики. Держава Україна почала формувати свої Збройні сили. Це змусило українські навчальні заклади готувати власних спеціалістів з військової психології. Створювались відповідні НДІ та кафедри при вищих військових навчальних закладах. У період 1990 – 1999 рр. відбувалось накопичення матеріалів та підготовка фахівців. Створювались наукові школи військової психології. У період 2000 – 2012 рр. відбувалось поглиблене вивчення окремих проблем військової психології мирного часу.

3. Україна на даний момент переживає неспровоковане вторгнення російських військ на свою територію. Повномасштабне вторгнення росії в Україну в 2022 – 2024 рр. є конфліктом високої інтенсивності і найбільшим конфліктом з часів Другої Світової війни. Війна з агресором на Сході України в 2014 – 2021 рр. під назвами АТО та ООС була локальним конфліктом, який, в основному, мав високу інтенсивність у 2014 – 2015 рр.

4. У своєму розвитку в Україні система підготовки військових психологів пережила три етапи. Перший етап датований 1991 – 2013 рр. Другий етап датований

2014 – 2021 рр. Третій етап розпочався у 2022 р. Військова психологія на першому етапі відповідала потребам мирного часу. Розглядалися проблеми бойового духу, дисципліни та позастатутних відносин. Для першого етапу було актуальним формування спільноти військових психологів. Стосовно ж другого етапу, то Україна вже зіткнулась з війною та її викликами. Після того як минула гаряча фаза АТО (2014 – 2015рр.), настав час узагальнення досвіду праці військових психологів у бойових умовах. З 2016 р. проводиться конференція «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи». Знаковим став 2017 рік, коли було видано кілька підручників з військової психології.

5. У 2018 – 2021 рр. було захищено цілий ряд спеціалізованих дисертацій. Були досліджені такі проблеми як бойовий стрес, реабілітація військових, психологія бойової травматизації, профілактика психічних розладів, окремі психічні розлади, вплив бойових дій на родини військовослужбовців. У спеціалізованих підручниках розглядалися такі важливі проблеми як психологія бойового стресу, суїцидальна поведінка, психологія полону, спеціальні техніки для зняття стресу, комунікація у військових колективах, профілактика психічних травм, психологічна готовність до бою.

Отже, Україна в 2022 – 2024 рр. постала перед новим викликом – повномасштабним вторгненням російських військ і загрозою самому існуванню української держави. У цей період військові психологи в Збройних силах України ведуть активну діяльність у конфлікті великої інтенсивності. Цей досвід буде узагальнено вже після закінчення конфлікту. У повоєний період військові психологи зіткнуться з значною кількістю психічних розладів не тільки у військових, але й у цивільних громадян, які потребуватимуть їхньої компетентної дії у подоланні деструктивних наслідків. Важливо наголосити, що вже у 2023 році в Україні було видано дослідження, присвячене посттравматичному стресоому розладу (ПТСР). Україна в подальшому зіткнеться з потребою реабілітації та адаптації до мирних умов значної кількості військових. Повномасштабне вторгнення росії в Україну є найбільшим військовим конфліктом в Європі з часів Другої Світової війни та дещо схоже на Ірацько-Іранську війну. Українцям буде корисним вивчити та застосувати досвід Ізраїлю та балканських країн в питаннях військової психології та повоєнної реабілітації.

Таким чином, українська система підготовки військових психологів потребує адаптивного інформаційно-аналітичного супроводу. На задоволення цієї потреби, відділом наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського розпочато прикладне наукове дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України» (2024 – 2025), метою якого є визначення теоретико-методологічних засад інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України та в умовах глобальної цифрової трансформації суспільства й освіти шляхом систематизації та узагальнення джерельної бази знань та існуючих практикоорієнтованих цифрових ресурсів психологічного спрямування.

Список використаних джерел та літератури

Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології, 2017: монографія. Харків: Видавництво Національного університету цивільного захисту України.

Блінов, О.А., 1999. Формування емоційної стійкості у військовослужбовців аеромобільних військ під час повітряно-десантної підготовки *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук по спеціальності 20.02.02 – Військова психологія та педагогіка*. К.: Київський військовий гуманітарний інститут, 1999. 20 с.

Блінов, О.А., 2020. Психологія бойового стресу *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.04 – Медична психологія*. К., Інститут психології Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук.

Бондарев, Г.В., Круть, П. П., 2020. *Основи військової психології*. Харків: Харківський національний університет збройних справ.

Бриндіков, Ю. Л., 2019. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук по спеціальності 13.00.05 – Соціальна педагогіка*. Тернопіль: Тернопільський Національний Педагогічний університет ім. В. Гнатюка.

Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи, 2016. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Наукове видання. К.: Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка, 2016.

Кокун, О.М., Агаєв, Н.А., Пішко, І.О., Лозінська, Н.С., Остапчук, В.В., 2017. *Психологічна робота з військовослужбовцями - учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник*. К.: Науково-дослідний центр Гуманітарних проблем Збройних сил України.

Колесніченко, О. С., 2019. Психологія бойової травматизації військовослужбовців Національної гвардії України *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – Юридична психологія*. Харків: Харківський національний інститут внутрішніх справ.

Комар, З., 2017. *Психологічна стійкість воїна. Підручник для військових психологів*. К.: Торрент-Толока.

Криворучко, П.П., 2006. *Навчальна програма дисципліни «Військова психологія» (для бакалаврів, спеціалістів)*. К.: Міжрегіональна академія управління персоналом.

Курченко, Є., Мороз, Р., Цуканова, Т., 2015. *Подолання бойового стресу та його психологічних наслідків*. Миколаїв: Квіт.

Лісовський, П. М., 2017. *Військова психологія: методологічний аналіз. Навчальний посібник*. К.: Кондор-видавництво.

Ложкін, Г. В., Блінов, О. А., 2013. Військова психологія в Україні з 1990 по 2012 рік *Вісник Національного університету оборони України*, 1 (32), 221–228.

Недвиг, О. В., 2019. Психологічне забезпечення професійної діяльності військовослужбовців-саперів в особливих умовах діяльності *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Спеціальність 19.00.09 -Психологія діяльності в особливих умовах*. К.: Інститут психології Г. С. Костюка Національної академії наук. 257 с.

Платинюк, О. Б., 2021. Діагностика, корекція, профілактика неспокійних психічних розладів в учасників бойових дій, які отримали поранення *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії*. Харків: Харківський національний медичний університет.

Осьодло, В.І., Грилюк, С.М., Тютюнник, Л.Л., 2021. Сучасний стан та перспективи психологічного забезпечення в Збройних силах України *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, № 1, 89-98

Романишин, А.М., Бойко, О.В., Богородицький, Д.В., Мацевко, Т.М., Кожевніков, В.М., Капінус, О.С., Грицевич, Т.Л., Гузенко, І.М., Смага, І.Т., Пазина, В.І., 2015. *Психологія бою: діяльність командира підрозділу щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій: навчально-методичний посібник*. Львів: Національна академія сухопутних військ ім. П. Сагайдачного. 322 с.

Умеренкова, Н.Ф., 2021. Психологічні особливості комунікативної поведінки дружин у родинях комбатантів *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук 19.00.05 – Соціальна психологія, Психологія соціальної роботи*. К.: Інститут соціальної та політичної психології НАПН, 2021. 20 с.

Федінський, О. М., 2023. Дослідження посттравматичного стресового розладу як нового соціального явища в США та країнах НАТО у 1990-2010 рр. *Вісник Аграрної історії*, № 43-44, 274-284

Military Psychology. Clinical and Operational applications, 2022. New York – London: The Guilford Press.

The Oxford Handbook of Military Psychology, 2012. Edited by Janice H. Lawrence, Michael D. Matthews. Oxford: Oxford University Press, 2012. XIV, 417 p.

The Routledge International Handbook of Military Psychology, 2020. Edited by Updesh Kumar. London – New York: Routledge, 2020. XLV, 557 p.

References

Aktual'ni doslidzhennya v suchasnyj vitchyznyanij ekstremal'nij ta kryzovij psyxolohiyi (2017) [Current research in modern domestic extreme and crisis psychology: monograph]. Xarkiv: Vydavnytstvo Nacional'noho universytetu cyvil'noho zaxystu Ukrayiny.[in Ukrainian]

Blinov, O. A. (1999) *Formuvannya emociynoyi stijkosti u vijs'kovoslubovciv aeromobil'nyx vijs'k pid chas povitryano-desantnoyi pidhotovky* [The formation of emotional stability in servicemen of the airborne forces during airborne training] *Avtoreferat dysertaciyi na здobuttya naukovoho stupenya kandydata psyxolohichnyx nauk po special'nosti 20.02.02 – Vijs'kova psyxolohiya ta pedahohika* [Abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of psychological sciences in the specialty 20.02.02 - Military psychology and pedagogy] K.: Kyyivs'kyj vijs'kovyj humanitarnyj instytut. [in Ukrainian]

Blinov, O. A. (2020) *Psyxolohiya bojovoho stresu* [Psychology of combat stress] *Dysertaciya na здobuttya naukovoho stupenya doktora psyxolohichnyx nauk Za special'nistyu 19.00.04 – Medychna psyxolohiya* [Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Psychological Sciences in the specialty 19.00.04 – Medical Psychology] K.: Instytut psyxolohiyi H. S. Kostyuka Nacional'noyi akademiyi pedahohichnyx nauk, 2020. [in Ukrainian]

Bondarev, H. V., Krut' P. P. (2020) *Osnovy viys'kovoyi psyxolohiyi* [Fundamentals of Military Psychology]. Kharkiv: Kharkivs'kyj natsional'nyj universytet zbrojnykh sprav.

Bryndikov, Yu. L. (2019) *Teoriya ta praktyka reabilitaciyi vijs'kovosduzhbovciv-uchasnykiv bojovyx dij* [Theory and practice of rehabilitation of military personnel participating in hostilities] *Avtoreferat dysertaciyi na здobuttya naukovoho stupenya doktora pedahohichnyx nauk po special'nosti 13.00.05 – Social'na pedahohika* [Abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.05 - Social Pedagogy.]. Ternopil': Ternopil's'kyj Nacional'nyj Pedahohichnyj universytet im. V. Hnatyuka.[in Ukrainian]

Vijs'kova psyxolohiya u vymirax vijny i myru: problemy, dosvid, perspektyvy (2016): *materialy Vseukrayins'koyi naukovopraktychnoyi konferenciyi z mizhnarodnoyu uchastyu. Naukove vydannya* [Military psychology in the dimensions of war and peace: problems, experience, prospects: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation. Scientific edition]. K.: Kyyivs'kyj nacional'nyj universytet im. Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian]

Kokun, O. M., Ahayev, N. A., Pishko I. O., Lozins'ka, N. S., Ostapchuk, V. V. (2017) *Psyxolohichna robota z vijs'kovosluzhbovcyamy - uchasnykamy ATO na etapi vidnovlennya: Metodychnyj posibnyk* [Psychological work with servicemen - participants of the anti-terrorist operation at the stage of recovery: Methodical guide.]. K.: Naukovo-Doslidnyi centr humanitarnykh problem Zbrojnykh syl Ukrayiny. 282 s. [in Ukrainian]

Kolesnichenko, O. S. (2019) *Psyxolohiya bojovoyi travmatyzaciyi vijs'kovosluzhbovciv Nacional'noyi hvardiyi Ukrayiny* [Psychology of combat traumatization of servicemen of the National Guard of Ukraine] *Avtoreferat dysertaciyi na здobuttya naukovoho stupenya doktora psyxolohichnyx nauk za spetsial'nistyu 19.00.06 – Yurydychna psyxolohiya* [Abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Psychological Sciences by speciality 19.00.06 – Juridical Psychology]. Xarkiv: Xarkivs'kyj nacional'nyj instytut vnutrishnix sprav. 46 s. [in Ukrainian]

Komar, Z. (2017) *Psyxolohichna stijkist' voyina. Pidruchnyk dlya vijs'kovyx psyxolohiv* [Psychological resilience of a warrior. Textbook for military psychologists]. K.: Torrent-Toloka. [in Ukrainian]

Kryvoruchko, P. P. (2006) *Navchal'na prohrama dyscypliny Vijs'kova psyxolohiya (dlya bakalavriv, specialistiv)* [Educational program of the Military Psychology discipline (for bachelors, specialists)]. K.: Mizhrehional'na akademiya upravlinnya personalom. [in Ukrainian]

Kurchenko, Ye., Moroz, R., Tsukanova, T. (2015) *Podolannya boyovoho stresu ta yoho psykholohichnykh naslidkiv* [Overcoming combat stress and its psychological consequences]. Mykolayiv: Kvit. 64 s. [in Ukrainian].

Lisovs'kyj, P. M. (2017) *Vijs'kova psyxolohiya: metodolohichnyj analiz. Navchal'nyj posibnyk* [Military psychology: methodological analysis. Tutorial]. K.: Kondor-vydavnytstvo. 290 s. [in Ukrainian]

Lozhkin, H. V., Blinov, O. A., (2013) *Vijs'kova psyxolohiya v Ukrayini z 1990 po 2012 rik* [Military Psychology in 1990-2012] *Visnyk Nacional'noho universytetu oborony Ukrayiny* [Bulletin of National university of defence of Ukraine], № 1 (32), 221–228. [in Ukrainian]

Nedvyha, O. V. (2019) *Psyxolohichne zabezpechennya profesijnoyi diyal'nosti vijs'kovosluzhbovciv-saperiv v osoblyvyx umovax diyal'nosti* [Psychological support of the professional activity of military sappers in special conditions of activity] *Dysertaciya na zdobuttia naukovooho stupenya kandydata psyxolohichnyx nauk. Special'nist 19.00.09 -Psyxolohiya diyal'nosti v osoblyvyx umovax* [Dissertation for obtaining the degree of candidate of psychological sciences. Specialiaty 19.00.09 - Psychology of activity in special conditions]. K.: Instytut psyxolohiyi H. S. Kostyuka Nacional'noyi akademiyi nauk, 2019. 257 s. [in Ukrainian]

Platynyuk, O. B., (2021) *Diahnostyka, korekciya, profilaktyka nepsyxotichnyx psyxichnyx rozladiv v uchastnykiv bojovyx dij, yaki otrymaly poranennya* [Diagnosis, correction, prevention of non-psychotic mental disorders in combatants who were wounded] *Dysertaciya na zdobuttia naukovooho stupenya doktora filosoфи* [Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy]. Xarkiv: Xarkivs'kyj nacional'nyj medychnyj universytet. [in Ukrainian]

Os'odlo, V.I., Hrylyuk, S.M., Tyutyunnyk, L.L. (2021) *Suchasnyj stan ta perspektyvy psyxolohichnoho zabezpechennya v Zbrojnyx sylax Ukrayiny* [The current state and prospects of psychological support in the Armed Forces of Ukraine] *Dniprovs'kyj naukovyj chasopys publichnoho upravlinnya, psyxolohiyi, prava* [Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law], № 1, 89-98[in Ukrainian]

Romanyshyn, A. M., Bojko, O. V., Bohorodyc'kyj, D. V., Macevko, T. M., Kozhevnikov, V. M., Kapinus, O. S., Hrycevyh T. L., Huzenko, I. M., Smaha, I. T., Pazyna, V.I . (2015) *Psyxolohiya boyu: diyal'nist' komandyra pidrozdilu shhodo pidtrymannya moral'no-psyxolohichnoho stanu osobovoho skladu v xodi bojovyx dij: navchal'no-metodychnyj posibnyk* [Combat psychology: activities of the unit commander to maintain the morale-psychological state of personnel during hostilities: training manual]. L'viv: Nacional'na akademiya suxoputnyx vijs'k im. P. Sahajdachnoho. [in Ukrainian]

Umerenkova, N. F. (2021) *Psyxolohichni osoblyvosti komunikatyvnoyi povedinky druzhyn u rodynax kombatantiv* [Psychological peculiarities of the communicative behavior of wives in the families of combatants] *Avtoreferat dysertaciyi na zdobuttia naukovooho stupenya kandydata psyxolohichnyx nauk 19.00.05 – Social'na psyxolohiya, Psyxolohiya social'noyi roboty* [Abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of psychological sciences 19.00.05 - Social psychology, Psychology of social work]. K.: Instytut social'noyi ta politychnoyi psyxolohiyi NAPN. [in Ukrainian]

Fedins'kyj, O. M. (2023) *Doslidzhennya posttravmatychnoho stresovoho rozladu yak novoho social'noho yavyshha v SSHA ta krayinax NATO u 1990-2010 rr.* [Study of post-traumatic stress disorder as a new social phenomenon in the USA and NATO countries in 1990-2010] // *Visnyk Ahrarynoyi istoriyi* [The Bulletin of Agrarian history], № 43-44, 274-284 [in Ukrainian]

Military Psychology. Clinical and Operational applications(2022). New York – London: The Guilford Press. [in English]

The Oxford Handbook of Military Psychology (2012). Edited by Janice H. Lawrence, Michael D. Matthews. Oxford: Oxford University Press. [in English]

The Routledge International Handbook of Military Psychology (2020). Edited by Updesh Kumar. London – New York: Routledge. [in English]

THE UKRAINIAN TRAINING SYSTEM FOR MILITARY PSYCHOLOGISTS: PERIODIZATION THROUGH THE PRISM OF HISTORIOGRAPHY

Yaroslav Pylypchuk
Doctor of Historical Sciences,

Senior Researcher of Department of Scientific and Analytical Support of Education,
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv

Marina Rostoka

Ph.D (in Education), Senior Researcher,

Head of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education,
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv

Inna Kovalenko

Ph. D (in Education), Associate Professor,

Leading Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education,
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv

Abstract. *The purpose of this paper is the analysis of the training system of military psychologists and the periodization of its development. The novelty of this work lies in the content analysis of textbooks, dissertations, programs, articles on military psychology and the creation of a holistic study devoted to the periodization of the development of military psychology in Ukraine. Research methods.* During the research, problem-chronological and comparative research methods were used. **Research results.** Military psychology as a specialty has been taught since Soviet times. However, specialists in this specialty were trained in Moscow. Military psychology in the Soviet Union was in many cases an ideological science, and it was practiced by graduates of the political school. Ukraine's independence brought new challenges to society. Ukraine was forming its Armed Forces. This made it necessary for Ukrainian educational institutions to train their own specialists. Research institutes were created at military institutions. In the period 1990-1999, materials were accumulated and specialists were trained. Scientific schools of military psychology were created. In the period 2000-2012, there was a deepening of the study of certain problems of peacetime military psychology. Ukraine is currently experiencing the invasion of Russian troops on its territory. Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022-2024 is a high-intensity conflict and the largest conflict since World War II. The war in the East of Ukraine in 2014-2022 under the names ATO and OUF was a local conflict that had a high intensity in 2014-2015. In its development, the training system of military psychologists went through three stages. The first stage is dated 1991-2013. The second stage is dated 2014-2021. The third stage is begin in 2022. Military psychology in the first stage met the needs of peacetime. The problems of morale, discipline and extra-statutory relations were considered. For first stage, the formation of a community of military psychologists was relevant. As for the second stage, Ukraine faced the war and its challenges. After the hot phase of the anti-terrorist operation (2014-2015) has passed, it is time to generalize the work experience of military psychologists in combat conditions. Since 2016, the conference «Military psychology in the dimensions of war and peace: problems, experience, prospects» has been held. 2017 was a landmark year, when several textbooks on military psychology were published. In 2018-2021, a number of specialized dissertations were defended. Such problems as combat stress, military rehabilitation, the psychology of combat trauma, prevention of mental disorders, individual mental disorders, and the impact of combat operations on the families of servicemen were investigated. Specialized textbooks dealt with such important issues as the psychology of combat stress, suicidal behavior, psychology of captivity, techniques for stress relief, communication in military teams, prevention of mental injuries, and psychological readiness for combat. From 2022 Ukraine faced a new challenge - a full-scale invasion of Russian troops and a threat to the very existence of the Ukrainian state. During this period, military psychologists conduct active practice in the conflict of great intensity. This experience will be summarized on paper already after the end of the conflict. In the post-war period, military psychologists will encounter a significant number of mental disorders not only in the military, but also in civilians. It is important to point out that already in 2023, a study on Post-Traumatic Stress Disorder was published. Ukraine will face the need to rehabilitate and adapt to peaceful conditions a significant number of military personnel. Russia's full-scale invasion of Ukraine is one of the largest military conflicts in Europe since World War II and is on a par with the Iraqi-Iranian war. It will be useful for Ukrainians to study the experience of Israel and the Balkan countries.

Key words: military psychology, military teams, combat stress, combat traumatization, mental disorders, rehabilitation, adaptation, Post Traumatic Stress Disorder, full-scale invasion, anti-terrorist operation.
